

Zdenko ROTER*

STROKOVNI
ČLANEK

DRŽAVA IN CERKEV – KAKO NAPREJ?

Povzetek. Avtor začneja z osebnimi spomini na čas in ljudi, ki so vezani na II. vatikanski koncil. Osrednji del razprave vpeljuje s tipologijo razmerij med državo in cerkvijo. Ob nastajanju novih razmer po letu 1990 so se v Sloveniji začela spreminjati tudi razmerja med državo in cerkvami. Avtor ocenjuje, da je v začetku leta 1995 prišlo do velike politizacije tega razmerja zaradi nasprotujočih si pričakovanih akterjev in zaradi odsotnosti artikulirane vladne politike do tega vprašanja. Po njegovi oceni vlada nima jasne predstave o svoji odgovornosti za urejanje države s cerkvami. Posebej analizira možnost sklepanja konkordata in na tej analizi utemeljuje svoje predloge za nekatera možna ravnanja vlade do cerkva. Na koncu opozarja na dejstvo, da je bila tridesetletnica koncila bolj ali manj spregledana tako v laični kot v cerkveni publicistici.

Ključni pojmi: država, cerkev, Slovenija, (Vatikanski) koncil

Javnosti je dovolj znano, da sem se velik del svojega življenja ukvarjal s ključnimi temami sociologije religije. V različnih obdobjih sem objavil svoja spoznanja tako v knjigah kot v velikem številu esejev prav v Teoriji in praksi. Ključna tema, h kateri sem se vedno znova vračal, je bila tista o odnosih med cerkvami in državo. Tudi zato so bila za moje delo dogajanja in zaključki drugega vaticanskega vesoljnega zbora vedno velikanski izziv. Zato bo v mojem sestavku tudi nekaj spominjanja, ki naj ne bi šlo v pozabo.

Nekaj čisto osebnih spominov na tiste čase

Trideset let po koncu drugega vaticanskega koncila so možni različni premisleki, a tudi pomisleki. Dogajanja v prvi polovici šestdesetih let v Rimu so bila takrat prava eksplozija novosti in drugačnosti v katoliški cerkvi. Preko noči je papež Janez XXIII postal osrednja osebnost takratnega sveta. Ne le zaradi stila svojega vladanja, marveč in predvsem zaradi novih idej in zamisli, s katerimi je hotel Cerkev spremeniti in predruščiti. Spomnim se, da mi je konec petdesetih let moj dobri prijatelj, kanonik Musizza iz Trsta pripovedoval o kardinalu Roncalliju, kakšne velike intelektualne sposobnosti skriva v sebi, še zlasti, kar zadeva odnos večinske italijanske cerkve do slovenske narodnostne manjšine v tej državi. Po izvolitvi papeža Janeza XXIII leta 1958 mi je napovedoval tudi velika

* Dr. Zdenko Roter, zaslužni profesor Ljubljanske univerze.

presenečenja, ki bodo osupnila svet in prevetrila otrdelo vatikansko, predvsem italijanizirano kurijo. Potem se je zgodilo leto 1961, prva Janezova enciklika *Mater et magistra, Pacem in terris*. Ne le v katoliškem, v celotnem intelektualnem svetu je ljudem zastal dih. Zgodilo se je. Cerkev je naznanila nov pogled na svet in nase. Papež je govoril vsem ljudem dobre volje in razglasil dialog za temeljno pravilo cerkvenih ravnanj. Spočeto je bilo tudi gibanje za dialog med marksisti in kristjani. Z ekumenizmom je papež prekinil aristokratsko, gospodovalno in vzvišeno držo do drugih kristjanov, drugovercev in ateistov. V odhajajočem političnem svetu hladne vojne so se prebudila nova upanja.

V slovenski politični in svetovnonazorski prostor je treščilo. Zmedenost, negotovost ali celo izgubljanje tal je bilo čutiti predvsem v ateističnem delu družbe, posebej med poklicnim delom takratne partijske organizacije. Trije ljudje tistega časa so nagovarjali k premisleku, vsaj kar zadeva moje prepoznave. Bil je to pokojni Bogdan Capuder, urednik *Naših razgledov*, ki je imel vpogled v takratno evrokomunistično italijansko inteligenco in se je napajal z analizami njihove revije *Renascita*. Na svoj način je slovensko kulturno javnost začel opozarjati na spremembe v katoliškem svetu eden od urednikov *Perspektiv* pokojni Primož Kozak. V partijskem aparatu pa je pokazal neverjeten posluš za novosti pokojni Stane Kavčič, predsednik ideološke komisije CK ZKS. Na cerkveni strani je nekaj let prednjačil pokojni dr. Stanko Canjkar, ki je objavil vrsto esejev v reviji *Nova pot* in končno izdal tudi knjigo *Misli o koncilu*.

Tako se je pričelo tudi moje popotovanje in svojevrstno izzivanje. S tihim privoljenjem in spodbudami S. Kavčiča sem križaril po vsej Sloveniji, predaval in imel pogovore s partijskimi aktivisti, šolniki, posebnimi javnostmi v okviru Delavskih univerz in celo z vojaškimi skupinami. Pisaril sem v revije, časopise, prišel celo do radia. To obdobje od leta 1963 do 1972 je bilo eno mojih duhovno najbogatejših obdobj. Doživel sem mnogo lepih, a še več grenkih trenutkov. Moje ključno spoznanje je bilo, da je dogmatika s kakršnim koli predznakom najusodnejša za medčloveške odnose in kakovost življenja, kot bi to rekli sociologi danes. V tej luči sem še bolj spoznal neprecenljivost duhovnega in političnega preboja Janeza XXIII, ki mu je bila duhovna in človeška dedogmatizacija osnovni cilj reformnega projekta. Da ne bo nesporazumov: tu ne mislim na teološko dogmatiko, na razumljivo teološko pojmovanje krščanskih verskih resnic, marveč na osnovni humanistični papežev pristop, na njegovo zahtevo do spoštovanja človeka kot posameznika v njegovi enkratnosti in njegovi pravici do svoje resnice, če in ko ravna po nareku svoje vesti, tudi če je ta ateistična. Dogmatična reakcija med delom partijskih aktivistov, ko sem jim razlagal bistvene sestave kopernikanskega preobrata v listinah in delu drugega vatikanskega koncila, je bila silovita in okrutna. Razumel sem tiste, v katerih se je podiral dolga leta utrjevani svet o edini pravi, marksistični resnici. Nikoli pa ne bom razumel onih, ki so ugovarjali le v političnem jeziku, me tožarili in me po vsej sili hoteli pribiti na križ kot heretika, izdajalca in celo protirevolucionarja. Tudi njim nisem odrekal pravice do drugačnosti. A nisem mogel sprejeti njihove namišljene »revolucionarnosti«, ki jim je služila zgolj za lastno politično promocijo in zato tudi za uničevanje vsakogar, ki jim je stopil na pot.

V tistih časih so bila prebujanja tudi v slovenski Cerkvi. V spominu mi ostajajo pogovori z dr. Antonom Trstenjakom, dr. Janezom Janžekovičem, dr. Stankom Canjkarjem in številnimi mlajšimi razboritimi cerkvenimi duhovniki,

ki so danes ugledniki, a se zdi, da bi to preteklost najraje pozabili. Kot da bi hoteli zastreti številna srečanja v znamenju dialoga med marksisti in kristjani, kot da naj bi ti trenutki lahko bili obremenjujoči za današnji čas, v katerem se hoče po vsej sili uveljaviti tudi križarski in zato napadalni cerkveni in politični protikomunizem.

V ta čas sodijo tudi moji pogovori s pokojnim dr. Vladimirjem Truhlarjem, jezuitom, teologom, pesnikom in avtorjem znamenite knjige Pokoncilski katoliški etos. Velika intelektualna in politična odjuga se je v prvih sedemdesetih letih na Slovenskem že končevala. Hkrati z njo se je nekaj podobnega dogajalo tudi v slovenski Cerkvi, o čemer bo zagotovo kdaj še pričeval recimo Peter Kovačič-Peršin. Truhlar, čeprav teolog, je imel sposobnost izvrstnih socioloških premislekov. Nepozabni bodo ostali najini dvogovori o spopadu med spontanim in institucionalnim v vsaki hierarhično osnovani družbeni ustanovi, tako v Cerkvi kot v partiji. Tu sva našla odgovore za počasna umirjanja ali celo usihanja koncilskih impulzov tako v Cerkvi kot v stranki. Zedinila pa sva se v enem: gibanja, ki sta jih sprožila drugi vatikanski koncil in destalinizacija, so nepremagljiva. Tudi napovedi, ki jih je zapisal v knjigi o (slovenskem) katolicizmu v poglobitvenem procesu, se bodo enkrat morale uresničiti, tako kot moja sanjarjenja o socializmu s človeškim obrazom, sintagmi, ki jo slovenski strankarski politični ciniki dandanes v imenu svojega protikomunizma še vedno izrekajo z zaničevanjem.

Pretekla so leta. Zdi se, da vsaj na Slovenskem ostaja spomin na drugi vatikanski koncil in vsa dogajanja ob njem le še kot akademski in zato celo neuporaben. Res je, da se je medtem zgodilo marsikaj. Tudi demokratični politični preobrat in samostojna slovenska država. Med drugim znova stopa v ospredje tudi odnos med novo slovensko državo in Cerkvijo, potem ko se je zdelo, da je koncil temelje novega odnosa že razrešil. Zato v drugem delu svojega besedila še nekaj o tem, kar se je v meni nabralo v zadnjem letu.

Morda bo komu kaj pomenilo. Morda se bodo prebudile nove pobude. Tako, kot zdaj v odnosu med državo in Cerkvijo, ne more več dolgo trajati. Pragmatizem, strokovna naglušnost, tekmovanje za polasčanje duš, politična spletkarjenja z duhovnim svetom, objestna grabežljivost po tvarnih dobrinah ne morejo dati ugodnih izidov za kakovost življenja državljanov v njihovi različnosti in drugačnosti. V današnjem svetu, na koncu drugega tisočletja, tudi »one man story or show« ne more prinesiti pozitivnih izidov za daljši čas.

Ureditev položaja cerkva v državi Sloveniji

V tem delu zapisa se bom opiral na meni poznana spoznanja, ki jih v pogledu tim. »verskega vprašanja« ponujata sociološka in politološka veda. Razmerja med državno oblastjo in cerkvami so eno od osrednjih poglavij tovrstnih raziskav. To velja za preteklost in sedanost. Spopadi, celo vojne, zavezništva in podrejanja v razmerjih cerkev–država so zgodovinske stalnice.

Po kriterijih sociološke vede in z uporabo metode idealnega tipa še vedno štejem, da so za uvrstitev zgodovinsko in trenutno znanih konkretnih primerov razmerij država–cerkev instruktivni štirje tipi, ki sem jih že v sedemdesetih letih obširno razložil v svoji knjigi Katoliška cerkev in država.

1. *Tip državne cerkve* – država izbere in dosledno favorizira eno samo religijo in eno samo cerkev. Cerkevna država je samo hrbtna stran te slike. Ni nobenega pluralizma, še manj polne verske svobode.

2. *Država podpira religijo kot tako*, ima do nje pozitiven vrednostni odnos. Velja polna svoboda za vse cerkve. Državi so zaželjena delovanja vseh cerkva v državno korist. Podpira do določene mere vse, ne daje prednosti nobeni od njih. Pravica do ateistične vesti je omejena ali pa je sploh ni. Država vzdržuje do določene mere svoj laični značaj.

3. *Država zavrača religijo kot tako*, ima do nje negativen vrednostni odnos. Bolj ali manj dosledno omejuje vse cerkve v kultne in cerkvene prostore in preprečuje vsako drugo (karitativno, družbeno, kulturno, politično) delovanje in funkcijo. Ima bolj ali manj razvite mehanizme omejevanja, marginaliziranja ali celo preganjanja cerkva in cerkvenih ljudi. So omejevanja svobodnega in javnega izražanja verskih prepričanj. Tipična laicistična država.

4. *država je do religije in cerkva nevtralna, brezbrizna*. Vse religije in cerkve imajo v očeh države enak položaj. Spoštovanje »naravnih« funkcij, verskih prepričanj in cerkva. Polna verska in cerkvena svoboda. Država se odreka posredne ali neposredne instrumentalizacije cerkve za državne cilje. Nekompetitivno dojemanje paralelnih cerkvenih sistemov vzgoje in izobraževanja, moralnih delovanj moralnopolitičnih presoj družbenih razmer. Pojmovanje cerkve kot dela civilne družbe in njene vloge kot ravnotežja državni organizaciji. Sporazumno reševanje odprtih vprašanj na »mejnih« področjih, vzgoja in izobraževanje, karitativa, družina, moralno-etično polje. Laični značaj države in vseh njenih institucij.

Po mojem mnenju po socioloških kriterijih tipa ločene države in cerkve ni mogoče sprejeti kot posebnega. Načelo ločitve je predvsem ustavnopravno. Zgodovinska analiza pokaže, da so dejanska razmerja med državo in cerkvijo politično neodvisna od ustavne ureditve. Zato teoretiki uvrščajo v različne tipološke lestvice še tip pozitivne ločitve za razliko od tipa negativne ločitve. Konkretni primeri odnosov država – cerkev v sedanjem evropskem in ameriškem prostoru se gibljejo pretežno med tipoma št. 2 in št. 4.

Za naša odločanja in presoje so poučna in primerljiva predvsem stanja in dogajanja v zahodnoevropskem in ameriškem prostoru ter, kar je zelo pomembno, spreminjalni procesi v svetu t.im. pokomunističnih držav vzhodne Evrope ob, kar je razumljivo, upoštevanju slovenske politične, kulturne in verske zgodovine – posebej med obema svetovnima vojnoma ter po letu 1945.

Prav tako je pomembno upoštevati tudi dognanja sociološke vede glede prevladujočih t.im. kulturno-religijskih obrazcev, ki se jim konkretni zgodovinski primeri bolj ali manj približujejo. V tipološko lestvico teh obrazcev odločilno intervenira spremenljivka t.i. značaja določene religije in alternativni obstoj religioznega pluralizma ali religioznega monizma. Za slovenski primer je analitično uporaben takoimenovani latinski obrazec. O njem nekaj več nekoliko kasneje.¹

Razumljivo in naravno je, da slovenska država v času prehajanja iz prejšnjega političnega, gospodarskega, pravnega in duhovnega stanja v nove ureditve, ki naj

¹ Podrobneje o tem glej mag. Marjan Smrke, *Religijske spremembe v vzhodni Evropi po letu 1989, doktorska disertacija*).

bi bile skladne z evropskimi standardi in normami, spreminja tudi razumevanje vloge cerkve, svobode verskega prepričanja in njegovega izpovedovanja in pristopa k udejanjanju novega razumevanja v pravne norme in politiko države do cerkve. Pod tem vidikom sedanje stanje stvari, s katerim očitno ni zadovoljna niti država, še manj Katoliška cerkev, pa tudi druge verske skupnosti, ni niti dramatično, niti deviantno in še manj v znamenju vračanja »na staro«, kot lahko prebiramo v radikalnih publicističnih zapisih. Pri tem imajo nekateri v mislih obnovo predvojne klerikalne podobe, drugi pa podobo Cerkve in njene izločitve iz družbe v velikem delu obdobja po letu 1945. Kako potem razumeti, da je prav v tem pogledu v javnosti (cerkveni in laični) v prvih mesecih leta 1995 prišlo do nepričakovane tovrstne politizacije, ki se nadaljuje tudi v leto 1996? Mislim, da sta za to ob strankarskih preigravanjih dva temeljna razloga:

Prvi zadeva dvoje razširjenih in sistematično vzdrževanih ekstremnih pričakovanj v zlasti strankarski javnosti in je povezan s stanjem prevladujočega duha in politične zavesti v dveh nasprotujočih delih javnosti. *Prvo*, »liberalno« pričakovanje, je šokirano ob očitnih znamenjih vračanja Cerkve na javno, tudi politično prizorišče (sporočila Komisije Pravičnost in mir, izjave škofov, vključevanje duhovnikov v delo političnih strank, še zlasti zahteve cerkvenih predstavnikov po določeni konfesionalizaciji državne šole itd.). To pričakovanje obvladujejo predstave, da bi morala Cerkev ostati zelo strogo in restriktivno v cerkvenih prostorih in znotraj verske, ozko pojmovane moralne in kvečjemu še dobrodelne dejavnosti. Razpolagala naj bi le s tistimi nepremičninami, ki so potrebne za opravljanje teh dejavnosti, brez vstopa v šolske prostore in še manj v kakršnokoli politiko. S temi predstavami je – iz načelnih razlogov – povsem nezdružljivo, da bi bila cerkvi iz naslova denacionalizacije vrnjena kmetijska zemljišča in še zlasti gozdovi.

Drugo pričakovanje, navzoče predvsem v poklicnem delu Cerkve, pa tudi v delu katoliškega izobraženstva, obvladujejo prepričanja, da bi moral krščanski vrednostni in moralni sistem postati temelj družbe in države, da bi moralo biti Cerkvi v naravi vrnjeno vse po vojni odvzeto premoženje, da bi Katoliška cerkev kot najmočnejša morala postati sogovornik države v statusu partnerja in da bi ji morale biti poplačane tudi vse po vojni storjene krivice brez izjem, tudi tiste, povezane z medvojnimi dogajanjem. Moralna pravica Cerkve do vseh teh povračil naj bi bila utemeljena tudi s tem, da je Cerkev s predvojnimi, medvojnimi in povojnimi protikomunizmom bila ena od redkih ustanov, ki je pred drugimi prepoznala civilizacijsko nevarnost komunizma in tako prispevala k njegovemu sesutju in zlomu, in ki je že v času vojne ubrala pot odločnega boja proti partizanstvu oz. komunizmu. V določenem smislu torej pričakovanje restitucije stanja v Sloveniji v letu 1939 vsaj kar zadeva premoženja in vloge Cerkve v javnem in posebej v političnem življenju. Glede šole pač, glede na razmere, vsaj fakultativni konfesionalni pouk in kar zadeva razmerja Cerkev – politične stranke podpora strankam slovenske pomladi, ki naj bi po volitvah leta 1996 tudi sestavile novo demokratično vlado. Če ni mogoč podpis konkordata med sv. sedežem in državo Slovenijo, pa naj se zgodi drugačna oblika mednarodnega pravno-političnega zavarovanja pravic Cerkve in dolžnosti države za vsak slučaj.

Drugi razlog izhaja iz odsotnosti ali vsaj ne dovolj jasno artikularne politike vlade glede celote verskih vprašanj. Vlada nima niti izdelane doktrine, še manj mehanizmov za udejanjanje politike ter *usmerjanje* ustanov, ki bi se s tem ukvar-

jale. Tak večinski vtis je vsaj v javnosti. Vtis je nastal in se utrjeval še posebej zato, ker je delo mešane krovne komisije in njenih podkomisij sprva povsem zastalo, nato se je vlada v juniju 1995 odzvala na zaključno pobudo te komisije o popolni ureditvi odnosov med Katoliško cerkvijo in Republiko Slovenijo pred letom dni. Vlada se prav tako ni odzivala na vedno bolj glasne polemike in zahteve po ureditvi odnosov, o katerih sem že govoril, zlasti v verskem tisku, dokler ni svojih pogledov povedal predsednik vlade v osporavanim pogovoru za Delo, 30. dec. 1995, ki pa navzlic bleščéči ubeseditvi ne pove mnogo obetavnega. e več. S tezo o partnerskem odnosu in sodelovanju nas spravlja v hude dvome.

Na osnovi zapisanega, resda le v obliki osnovnih zaznav, popolnoma nedvoumno izhaja, da bi iz naslova interesov države kot take in njene prihodnosti vlada morala sebi in javnosti mnogo bolj jasno in nedvoumno odgovoriti na naslednja temeljna vprašanja:

1. Kakšno je sedanje stanje (pravno in dejansko) v odnosih (in razmerjih) med državo in cerkvami, zlasti katoliško? Opravljena bi morala biti natančna strokovna in politična diagnoza, ki bi izhajala iz nadstrankarskih, državnih interesov in ne iz interesa trenutno vladajočih političnih strank.

2. Katera so ključna izhodišča državne versko-cerkvene politike, ki bi bila v skladu s standardi in normami moderne, demokratične in strukturalno pluralne družbe in bi upoštevala tudi naše zgodovinske posebnosti?

3. Kakšna naj bi bila ključna prihodnja ravnanja vlade, tudi v znamenju prevzemanja pobude zaradi njenih odgovornosti za preureditev (pravno in dejansko) razmerij s cerkvijo?

V iskanjih odgovorov na ta vprašanja bom predstavil nekaj svojih pogledov na možna ključna izhodišča za prihodnje ravnanje države v verskih in cerkvenih vprašanjih.

1. Vsaka sodobna država ima bolj ali manj artikulirano tudi svojo versko-cerkveno politiko. Izvajalec te politike so običajno vlade. Politika pa bi morala biti sprejeta z dogovorom med vsemi odgovornimi za spoštovanje prepoznane nacionalnega interesa. Versko-cerkvena politika je *legitima* tako kot vse druge državne (vladne) politike: ekonomska, znanstvena itd. Ima le svoje posebnosti.

2. Versko-cerkvena politika vsake države ima dve ključni ravni, od katerih ima vsaka svoje posebnosti. *Prva je raven religioznosti oz. vernosti in nereligioznosti (nevernosti)*. Zadeva eno od temeljnih človekovih pravic: svobodo verskega oz. neverskega prepričanja, svobodo vesti in veroizpovedi. Država je dolžna varovati to državljansko svobodo ne samo kot osebno stvar državljana, marveč tudi kot pravico do javnega izražanja (ne)verskega prepričanja. Druga je raven *religijske organizacije* (verske skupnosti, cerkve), ki omogoča skupnostno svobodno izražanje verskih prepričanj, interesov in potreb državljanov, ki se vanjo združujejo in jo vzdržujejo prav s tem namenom. Češka je n.pr. na pravni ravni te distinkcije uredila za prvo ureditev v ustavi in dodatno še z Listino o temeljnih pravicah in svoboščinah, za drugo raven pa z zakonom o cerkvah in verskih skupnostih, kar se mi zdi zanimiva izpeljava tega dela državnega ravnanja.

3. Dejanska vsebina državne versko-cerkvene politike je odvisna od odločitve države (razumljivo z upoštevanjem deželne oz. narodove tradicije in zgo-

dovine), kateremu tipu odnosov med cerkvijo in državo se želi približati. Po moji presoji bi morala naša država upoštevati bistvene sestave tipa: država je do religije in cerkva brezbrizna, nebrizna. Kateri so ti bistveni sestavi, sem kratko naznačil v prvem delu sestavka.

4. Slovenija ima kot nova (mlada) država svojevrstno prednost, saj na novo ureja svobodo vesti in veroizpovedi ter družbeni položaj cerkva. Na voljo ima izkušnje iz lastne zgodovine ter ureditve drugje, torej že preizkušene. Hkrati pa je na novi državi izjemna odgovornost. Ureditve bodo veljale za daljše obdobje, zato so nesprejemljive preizkuševalne rešitve in kakršnakoli improvizacija, pa tudi posamične, neusklajene rešitve na posameznih področjih. Posamezne ureditve morajo biti sestavni del premišljene, usklajene celote. Ne morejo nastajati spontano ali pa po volji posameznih resorjev oz. ministrstev. Vpogled v sedanje stanje bi pokazal veliko stopnjo neusklajenosti.

5. Slovenija je po svojih geografskih, kulturnoduhovnih in drugih značilnostih srednjeevropska država, v kateri se prepletata tako *tradicija* rigidnega, včasih tudi duhovno-etničnega nasilja avstroogrske vladavine, kot tudi *tradicija* svobodomiselnih kulture in duhovnosti, ki se je upirala vsakršnemu nasilju. Reformacijsko gibanje je imelo tako pri nas kot v drugih srednjeevropskih državah globoke korenine. Pod tem vidikom je tudi kar zadeva sedanje rešitve legitimnejša primerljivost s Češko in Madžarsko kot n.pr. z Avstrijo ali Nemčijo.

6. Slovenijo sociološka analiza v okviru zahodnoevropske civilizacije uvršča v t.i. latinski (katoliški) religijsko-kulturni vzorec ob ameriškem, britanskem in ruskem oz. pravoslavnem, kalvinističnem in luteranskem vzorcu. V latinski vzorec štejejo še Poljsko, Litvo, Hrvaško, Slovaško, Madžarsko in Češko iz skupine pokomunističnih dežel. Razumljivo so tu še Italija, panija, Francija, latinsko-ameriške dežele z enakim osnovnim vzorcem, a vendar s številnimi variacijami in pomembnimi posebnostmi. Prevladujoča religija v vsaki od teh dežel je bila v izhodišču katoliška, torej z večinskim številom nominalnih katolikov in dominantnim položajem katoliške cerkve, ki je branjen v vsej zgodovini. Seveda je bila ta obramba v različnih časovnih obdobjih različna, razlikovala pa se je tudi v posameznih deželah. Ključna so obdobje ob reformaciji, od francoske revolucije dalje do drugega vatikanskega koncila in obdobje po njem. Za latinske dežele velja prav za vsa navedena obdobja stalno obnavljana strategija rekatolizacije, strategija, ki se je v izpeljavah tako glede na čas kot na prostor spreminjala. Protireformacija je paradigma za nasilno in napadalno, obdobje po drugem vatikanskem koncilu pa za nenasilno in novim pluralnim razmeram prilagojeno strategijo. V vseh obdobjih je veljalo, da je cerkev poskušala zavarovati ali izboljševati svoj položaj tudi s pomočjo države oz. z ustvarjanjem političnih in socialnih pogojev za doseganje teh ciljev. Ob rekatolizaciji je druga ključna značilnost za latinske dežele stalno obnavljana konfrontacija dveh polov (vzorec konfrontacije) oziroma stanje bipolarizacije. Na politični in socialni ravni je to konfrontacija med politično- kulturno desnico in politično-kulturno levico. Politična in socialna desnica se je namreč praviloma povezovala s katoliško cerkvijo zaradi enakih ali podobnih interesov. Politična in socialna levica je bila zato praviloma protiklerikalna, celo proticerkvena ali protireligiozna. Komunistični vzorec po letu 1945 samo navezuje in radikalizira to tradicijo. Prvotni ideološki konflikt med dogmatično teologijo na eni ter racionalizmom in prosvetljenstvom na drugi strani se je v teh (komunističnih) deželah izrazil kot

konflikt med tradicionalno teologijo in protikomunizmom na eni ter komunizmom kot sekularno religijo na drugi strani. Spirala medsebojnega sovraštva in antagonističnih filozofskih, političnih in socialnih definicij je domala v vseh latinskih (ne le komunističnih) deželah privedla do medsebojnih, celo fizičnih obračunavanj in celo do državljanskih vojn. Moderna država mora računati z imanentno napetostjo te vrste in ob vzpodbudnih spremembah na drugem vatiškanskem koncilu poskušati preprečevati obnavljanje usodne bipolarizacije, kolikor je odvisno od nje. Tu imajo posebno odgovornost politične stranke.

7. Slovenska država v času prehajanja iz prejšnje družbene ureditve v novo postopno in v skladu z evropskimi standardi pravno razvija in udejanja tudi svojo versko-cerkveno politiko na obeh ugotovljenih ravneh: verski in cerkveni. Pri tem opušča in zavrača prejšnji model, ki je v osnovi temeljil na negativni vrednostni presoji vernosti in Cerkve, in gradi novega. To v danem primeru pomeni vsaj štiri nesporne stvari:

a) potrebne spremembe posebne zakonodaje – nov zakon o cerkvah in verskih skupnostih;

b) polno veljavnost oz. aplikacijo sistemskih in strukturalnih zakonov tudi za cerkvene fizične in pravne osebe;

c) popravo krivic v okvirih, kot velja za druge fizične in pravne osebe ter morebitne posebne poprave, kot n.pr. primer cerkve v Kočevski Reki za nadomestitev porušenih cerkvenih objektov na širšem Kočevskem prostoru, kar bi vse moralo biti formalizirano;

d) materialno finančno obvezo države, kadar gre za opravljanje družbeno koristnih funkcij namesto državnih organov ali v splošno dobro: karitative, vzgojnoizobraževalnega dela ipd. Vse to v obsegu in na ravni oddolžitve države po načelu enakopravnosti vseh cerkva in drugih podobnih asociacij civilne družbe.

8. Načelo ločitve države od cerkve je potrebno interpretirati v četvernem smislu in pomenu:

a) kot pozitivno ločitev, ki ne onemogoča dogovornega sodelovanja in sporazumevanja, ko gre za skupno in soglasno dognane stvari v korist splošne blaginje;

b) kot avtonomijo in polno samostojnost države ter avtonomijo in samopravo cerkve. To pomeni, da ureditev izključuje obstoj tako paradržavnih cerkvenih ustanov kot paracerkvenih državnih ustanov. Cerkvene ustanove ne morejo opravljati državnih funkcij in vice versa: državne ustanove ne opravljajo cerkvenih funkcij. Duhovniki ne morejo imeti statusa državnih uradnikov oz. javnih funkcionarjev in obratno;

c) t.im. mejna področja obeh ustanov je mogoče urejati sporazumno;

d) cerkve so del civilne družbe – država je laična in kot enega svojih demokratičnih temeljev ima tudi polno veljavo svobode vesti in veroizpovedi, vključno s svobodo do ateistične vesti.

9. Država Slovenija je pristojna in opravilno sposobna, da iz svoje politične volje uredi vsa vprašanja, povezana z družbenim oz. pravnim, etičnim, političnim in tvarnim položajem cerkva v skladu z načelom njihove enakopravnosti in z upoštevanjem posebnosti vsake posamezne, kar posebej velja za Katoliško cerkev.

Dosedanja ravnanja slovenske vlade že dalj časa jasno kažejo, da kljub vsemu

še vedno nima, vsaj javno, jasne predstave o svoji odgovornosti za urejanje odnosov države s cerkvami. Pri tem ni umestno niti sklicevanje na odsotnost pobud državnega zbora ali državnega sveta niti na okoliščino, da je krovno državno komisijo v prvih letih vodil prvak SKD. Če sedanji vladi v drugih pogledih očitajo pragmatizem, potem lahko glede versko-cerkvene tematike ugotovimo, da tu ni bilo niti potrebnega in koristnega pragmatizma. Že pred letom sem to jasno in javno ugotovil: »Po mojem je treba ključni razlog iskati v tem, da nova država ni jasno, odločno, prepričljivo in evropsko moderno razjasnila starih in vzpostavila novih razmerij s Cerkvijo, sprejela novih pravil vodenja in seveda tudi, če govorimo v vrednostnem jeziku, popravila krivic, ki so se Cerkvi zgodile«. (Mladina, št. 17., 26. aprila 1994). Ni pravega opravičila in razumnega razloga za to, da je vlada leto dni odlašala z odzivom na predloge mešane komisije. Sam sem že 18.7.1994 spisal besedilo, ki je nastalo kot spontani odziv na stanje, in še danes mi je žal, da ga nisem poskusil objaviti. Tole sem zapisal:

Pobuda krovne komisije (junij 1994), da vlada sprejme odločitev za sklenitev sporazuma med Republiko Slovenijo in svetim sedežem, je vredna temeljnega premisleka. Do odločitve naj bi prišlo celo preden, ko bi krovna komisija opravila svoje delo in uredila predloge za ureditev položaja Cerkve Slovenije. Pobuda ima več razsežij, ki jih je treba ločevati, in sicer zgodovinskega, sociološkega, pravnega, političnega in civilizacijskega. V tej luči se zdi pobuda nekoliko izven časa in prostora. Zakaj?

1. Zgodovinsko razsežje

Znane so zgodovinske okoliščine in sestava sveta, v katerem je v preteklosti prišlo do sklepanja konkordatov kot mednarodnih pogodb za popolno, vseobsegajočo ureditev odnosov med Katoliško cerkvijo in državo. Pretekli svet Evrope je bil drugačen od današnjega, konkordati so v principu dajali Katoliški cerkvi privilegirani položaj pred drugimi cerkvami. Mednarodno pravno zavarovanje takega položaja je bilo umljivo. Konkordati so določali obojestranske obveznosti, Cerkev je z njimi na svoj način dobila položaj državne cerkve. Današnji svet je drugačen, tudi Cerkev po drugem vatikanskem koncilu. Zato revizije konkordatov (n.pr. Italija), e veljavni konkordati v sedanjem svetu so nasledek prejšnjih časov. Svoboda vesti, veroizpovedi in delovanja cerkva je danes mednarodno zavarovana. Našo zgodovino posebej bremenita neuspeh konkordat v Kraljevini Jugoslaviji in izrazito politična katoliška cerkev med obema vojnoma. tevilne parlamentarne demokratične države nimajo konkordata, pa je svoboda cerkve vseeno zavarovana, pravno in dejansko. Kaj je z nasledstvom l. 1966 podpisane- ga protokola med Sv. sedežem in vlado Jugoslavije, je tudi vprašanje, na katerega še ni prepričljivega odgovora.

2. Sociološko razsežje

Če zanemarimo nove značilnosti svetovne globalne družbe, potem so vredne premisleka sociološke značilnosti podobe sedanje slovenske družbe in zaznavne

spremembe. To ni več podoba predvojne katoliške Slovenije (hegemonija cerkve, vladavina SLS s 65% volilnim telesom, status paradržavne cerkve kljub ostri opoziciji). Današnja podoba: Slovenija je laična dežela s sicer krščansko civilizacijsko pripadnostjo večine (75% po različnih anketah), a prav tako z duhovno in politično avtonomnostjo večine. Odtod le 20–25% (sociološko) identificiranih s cerkvijo; verniki so razporejeni v volilna telesa vseh političnih strank, do 2/3 državljanov strogo nasprotuje vmešavanju cerkvene hierarhije v delo vlade ali predvolilna dogajanja, zelo nizek je rating kredibilnosti cerkvene duhovščine. Na drugi strani zunanji analitiki (ne spuščam se v presojo upravičenosti) uvrščajo RKC na Slovenskem med provincialne, tradicionalistične, predkoncilske in triumfalistične – vsaj na uradni ravni. To sklepajo iz javnih izjav škofov, vmešavanja teologov v strankarska politična dogajanja in nerazjasnjene vloge duhovščine med drugo vojno. Javnost je naklonjena ureditvi odnosov države s cerkvijo, a ne na način konkordata.

3. Pravno razsežje

Iz svojega (neprofesionalnega) vpogleda v moderno državno pravno teorijo sklepam, da ta preferira samostojno, samoutemeljujočo in povsem opravilno sposobno državo, ki za svoja dejanja ne potrebuje obvezujočih zunanjih impulzov. Po lastni volji se sicer odreka delu svoje suverenosti le tedaj, ko vstopa v nove evropske ali svetovne asociacije – v toliko, kolikor to počno vse države. V tem smislu je tudi slovenska država, čeprav mlada, povsem zrela in opravilno sposobna, da v duhu in po črki mednarodnih konvencij zagotavlja ne le človekove pravice, ampak tudi tiste iz naslova svobode veroizpovedi in delovanja cerkve. Predmet sporazuma s svetim sedežem zato ne more biti »popolna ureditev odnosov«, marveč samo posebna vprašanja, ki jih ne bi bilo mogoče urediti drugače. Nekateri pravniki trdijo, da bi bila sklenitev konkordata (konvencije) kršitev veljavne ustave. Trditev bi veljalo strokovno preizkusiti.

4. Politično razsežje

Poseben pravni položaj Katoliške cerkve bi spominjal na predvojno ureditev Če prav prepoznam programe nekaterih političnih strank, bi bila predlagana ureditev v nasprotju z modernim liberalnim pojmovanjem države, civilne družbe in avtonomije državljanov. Noben pragmatičen razlog ne bi bil za del političnih strank prepričljiv in izguba kredibilnosti med volilci bi bila nedvoumna in povsem upravičena.

5. Civilizacijsko razsežje

Sklepanje konkordata je preprosto v popolnem nasprotju z duhom civilizacije na koncu XX. stoletja. Ta civilizacija temelji na enakosti, svobodi in enakopravnosti osebkov, ne glede na velikost in kritično maso. Še več. Zahteva še posebno varstvo in zaščito manjšin, narodnostnih, verskih in tudi drugih.

Iz vseh teh na kratko obrazloženih razlogov mislim, da bi bilo koristno premisliti naslednja možna ravnanja države:

a) Ta država, vlada naj iz lastnih razlogov, moči in sposobnosti sprejme odločitve in prek parlamenta zagotovi *pravno ureditev polne svobode* delovanja (vseh) cerkva v duhu že veljavnih ustavnih načel in konvencij o človekovih pravicah. Verjetno pride v poštev sprejem sistemskega verskega zakona. Pri pripravah naj sodelujejo cerkve.

b) Vlada naj ob gornji načelni odločitvi sklene tudi, da bo po gornji ureditvi ter rešitvi drugih odprtih vprašanj (denacionalizacija itd.) ugotavljala (tudi v komunikaciji z apostolsko nunciaturjo), ali so preostala morebiti še vprašanja, o katerih bi sklepali po obojestranski enaki presoji še mednarodno pogodbo s Sv. sedežem.

c) V dosedanjem delu krovne komisije in podkomisij evidentirana konkretna vprašanja naj bodo predmet nadaljnje obravnave le-teh. Zaradi čimbolj pravične in objektivne rešitve naj vladne službe zberó podatke o tem, kako so te reči reševane ali rešene v drugih, s Slovenijo primerljivih državah (Francija, Italija, Avstrija, Madžarska, Češka, Poljska, Hrvaška, Nemčija). Posebej skrbno bi veljalo pregledati francoski primer.

d) Potem, ko so v krovni komisiji in podkomisijah doslej v glavnem dali predloge in zamisli cerkveni zastopniki, naj poslej pripravi svoje predloge vladni del. Angažira naj neodvisne strokovnjake.

e) Vlada naj, kot v drugih slučajih doslej, naprosi pravno fakulteto za neodvisno razlago 7. člena Ustave (ločitev) ter za ustavno-primerjalno analizo že naštetih primerljivih dežel.

f) Neodvisno od vsega naj pospeši delo na osnovi denacionalizacijskega zakona. Pri tem naj strogo upošteva državno odgovornost za naravno in kulturno dediščino.

g) Pobuda mešane krovne komisije je zanimiv izziv, na katerega pa se ne bi smeli odzvati incidentno ali celo z napovedjo kulturnega boja, ker bi to imelo dodatne škodljive posledice za že tako preveč ekstremno polariziran politični prostor. Z odločnim a umirjenim stališčem naj se čimprej oglasi Vlada v duhu že navedenih predlogov. Siceršnje polemike v javnosti pa naj potekajo po svojih poteh in zakonih, brez prilivanja olja na ogenj. – Takšno je bilo moje besedilo z dne 18. 7. 1994.

Na izhodiščih, ki so bila izbrana selektivno in se ne spuščajo v formalno ustavno-pravno stran tematike, bi bilo mogoče dovolj natančno artikulirati nadaljnja ravnanja vlade v smislu prevzemanja pobude in iz lastne volje. Tematika je v pristojnosti številnih vladnih resorjev. Ravnanj ni mogoče predvideti v vseh podrobnostih. Zato pa je koordinacija v okviru vlade kot take še bolj nujna, saj cerkvena publicistika že zdaj izpostavlja cerkvi naklonjene in izrazito nenaklonjene vladne resorje (n.pr. Ministrstvo za šolstvo). To samo po sebi govori tudi o načelnem vprašanju koordiniranega delovanja vlade v vseh pogledih. Nekatera možna ravnanja:

1. Vlada naj bi vendarle storila nekaj več, da bi se nadaljevalo delo krovne komisije v njeni popolni sestavi: državnega in cerkvenega dela. Hkrati naj imenuje tudi morebitno novo komisijo za pogovore z ostalimi cerkvami in k delu povabi tudi te. Varianta: tudi za ostale cerkve dobi pooblastila vladni del sedanje krovne komisije.

2. Vlada naj sprejme posebno vsebinsko izjavo o nameri nadaljnega urejanja odnosov s Katoliško cerkvijo ter o tem obvesti po diplomatski poti tudi Sveti sedež. Iz izjave naj izhaja politična volja države, da to stori iz lastne pristojnosti ter v neposrednih pogovorih s slovensko škofovsko konferenco o tistih vprašanjih, ki to zahtevajo. Vlada naj hkrati v izjavi pove, da je po končanih razgovorih pripravljena tudi v neposrednih stikih s Sv. sedežem oceniti dosežene rezultate ter v primerni obliki zagotoviti na poseben način tudi Sv. sedežu svojo pripravljenost za dosledno uveljavljanje rešitev in dogovorov s slovensko škofovsko konferenco. V tej izjavi bi bilo koristno v povzetku ugotoviti, kaj je vlada že doslej (prek posameznih resorjev) spremenila, rešila in uredila. Po pregledu dokumentacije je tega zelo veliko, a javnost teh podatkov preprosto ne pozna. S tem bi lahko opravili tudi legalizacijo dosedaj nekoordiniranih in avtonomnih ravnanj posameznih resorjev.

3. Mešana krovna komisija naj bi obravnavala nove pobude vlade o ureditvi finančno materialnih vprašanj katoliške cerkve. Moj predlog je v korist *letne rente oz. letnega prispevka države*, ki bi ga sestavljalo nekaj virov, in sicer:

- prostovoljni prispevek državljanov kot davčnih zavezancev, ki bi se v izbiri namenov (cerkev, kultura, karitativa in še kaj) odločili za cerkev (članarina). Varianta: prispevek za cerkev je odbitna postavka pri davčni napovedi;

- denarna odškodnina za cerkveno premoženje (gozdovi in drugo), ki ga ni mogoče vrniti v naravi iz zakonitih razlogov ali pa bi se cerkev taki vrnitvi sama odpovedala (gozdovi). Ta odškodnina bi se lahko razporedila na določeno število let;

- denarna pomoč za tiste dejavnosti cerkve, ki jih opravlja namesto države ali v njeno konkretno korist;

- drugi namenski prispevki, ki jih država že doslej daje cerkvi, n.pr. prispevki za zdravstveno-pokojninsko zavarovanje, prispevek za Karitas, za kulturno-zgodovinske spomenike in še kaj, n.pr. prispevek za Teološko fakulteto;

- drugo – n.pr. oprostitev od različnih dajatev (carinskih, davčnih).

Kako osnuje in imenuje tak fond, je stvar cerkve, ki z njim tudi namensko upravlja. Ima pa seveda s stališča države enak status kot podobni fondi civilno-pravnih oseb.

4. Sedanji projekt Urada za verske skupnosti za izdajo posebnega zakona o verskih skupnostih in cerkvah bi kazalo podpreti in s predlogom za izdajo zakona čimprej priti pred državni zbor. Seveda bi moralo biti besedilo karseda usklajeno tudi s cerkvami.

5. Posebno pozornost in natančnost bi kazalo posvetiti šoli. Položaj otroških vrtcev in srednjih šol, ustanovljenih po cerkvi, je dovolj jasen in urejen z zakonom. Pričakovati je nadaljnje ustanavljanje cerkvenih gimnazij v Mariboru, Novem mestu, Celju, Kopru in v Murski Soboti. Zanje veljajo enaka pravila kot za vse zasebne šole. Položaj Teološke fakultete v Univerzi je neurejen in ga kaže urediti. Če je TF del univerze, potem podlega istim pravilom kot druge fakultete. Cerkevna pravila veljajo za notranjo rabo in nimajo javnopravnih učinkov. Povsem odprto je vprašanje verskega pouka v državnih šolah. Bistvo razhajanj je znano. Mislim, da pride v poštev le pouk o verstvih, ki bi moral biti nekonfesiionalen v smislu dosedanjega predloga Ministva za šolstvo. Bržkone bi kazalo premisliti, ali naj ne bi bil predmet reden in ne izbiran; in vsaj v srednji šoli bi moral biti vsa štiri leta.

* * *

Te dodatne pobude in predloge sem si zapisal že maja 1995. Zdaj, ko urejam to besedilo, je že konec januarja 1996. Čeprav je res, da so vprašanja iz odnosov država-cerkve zelo delikatna in čeprav tudi drži, da bo nova ureditev veljala za daljši čas in se zato ne kaže prenažati, časovna dinamika urejanja vseeno pokaže naključnost, neurejenost in negotovost. Vsaj kar zadeva vlado. Katoliška cerkev ravna dosti bolj preudarno in sistematično, ne glede na to, kako gledamo na njihov projekt.

In tu se na koncu znova vračam k tridesetletnici drugega vatikanskega koncila. Mislim, da ni naključje, da ob tej okrogli obletnici lansko leto ni bilo veliko zapisanega niti v laični niti v cerkveni publicistiki. V tem vidim poleg drugega novo neugodno znamenje družbenih dogajanj pri nas: provincializacijo. V pregatih političnih prepirih in polemikah, ki so kontaminirale tudi kulturno polje, še vedno ostajamo skorajda gluhi za spremembe v širšem socialnem okolju. Samozaverovanost političnih in cerkvenih elit je prevladujoča. Morda bo papežev majski obisk Cerkvi in državi Sloveniji prinesel nove spodbude. Bilo bi zaželeno. Nikomur od odgovornih pa ne bi škodilo, da bi vzel v roke osnovne listine drugega vatikanskega koncila, vsaj tiste, ki zadevajo človeški svet, državo in Cerkev.